

УТВОРЕННЯ БОЛГАРСЬКИХ КОЛОНІЙ У ХЕРСОНСЬКІЙ І ТАВРІЙСЬКІЙ ГУБЕРНІЯХ У 1801 - 1806 р.р. ТА ОРГАНІЗАЦІЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ НИМИ

Одним із факторів, який значною мірою впливав на українську історію XVIII - XIX століть та зумовив багатонаціональний характер нашої держави, була іноземна колонізація.

Починаючи з другої половини XVII століття, у Західній Європі з'являється низка письменників-філософів, які вказували на чисельне населення країни, як на джерело могутності та славетності держави, досліджували причини примноження та зменшення населення. Популяціоністський напрям у літературі особливо позначився на політиці російського уряду під час царювання Катерини II. Одним із наслідків цього слід вважати тенденцію до найбільшого сприяння іноземній колонізації, яку було започатковано проголошенням маніфесту від 4 грудня 1762 р. про дозвіл іноземцям селитися у Російській імперії та іменного наказу від 22 липня 1763 р. про установаження Канцелярії опіки над іноземними колоністами [4; № 11720, 11879].

У період з 1764 по 1800 р. р. на Україну, головним чином до її південних регіонів, переселилося близько 5000 болгар. Це була досить слабка хвиля болгарської колонізації, яка не вплинула суттєво на етнічний склад населення. Через невдосконалену систему управління іноземними поселеннями та більшу зацікавленість російського уряду у військових поселеннях, жодна з переселенських груп не користувалася протягом довгого часу, чи взагалі не отримала обіцяного статусу іноземних колоністів.

Недбале управління іноземними колоніями протягом останньої третини XVIII століття призвело до того, що потік переселенців до південних областей країни уповільнився. З метою інспекції вже існуючих колоній та винайдення ефективної системи управління ними, у відрядження на південь було відправлено радника Географічного департаменту Контеніуса. Познайомившись з тим, як обстають справи на місцях, він склав доповідну записку з проектом реформи колоніального устрою та планом щодо активізації переселенського руху ззовні. Його пропозиції було схвалено та офіційно затверджено монархом 6 квітня 1800 р. [11; 28].

Тоді ж було утворено Контору опіки над новоросійськими іноземними поселеннями [5; № 19372]. Місцем її постійного перебування у перші часи стали міста Кременчук, та, згодом, Катеринослав [7; 6 -7]. Фактичними управителями колоній стали головний суддя Контори Контеніус та її управитель де Рішельє [6; 10-11].

Усі ці події перетнулися у часі зі сплеском переселенських настроїв серед православного населення Турецької імперії.

Масовий характер болгарський імміграційний рух прийняв, починаючи з першої декади XIX століття, коли феодална анархія та деморалізація турецького війська сягнули апогею. Болгари цілими селами почали втікати з батьківщини через кірджалійський терор.

Так, 29 вересня 1801 р. до Одеського порту прибуло російське купецьке судно, капітан якого, прапорщик у відставці Мускулі, доставив 19 родин (148 о. с. с.) емігрантів. То були мешканці сіл Кючук-Буялик та Бююк-Буялик у Адріанопольському вілайеті [10; 7].

Жваву участь у вирішенні долі цих втікачів взяв новоросійський генерал-губернатор Міклашевський. Ним було надіслано рапорт Олександрю I. Ознайомившись з цією доповідною запискою, монарх підписав два накази: 1) від 25 грудня 1801 р., яким дозволяв прийняти згадуваних болгар у російське підданство, надати їм фінансову та іншу допомогу і оселити на казенних землях; 2) від 5 січня 1802 р. - головному судді іноземних колоній Новоросійського краю, колезькому раднику Контеніусу, наказувалося вирушити до Одеси для організації нових болгарських колоній [10; 8 - 9].

Вихідці з сіл Кючук - та Бююк-Буялик були оселені в Одеському повіті Херсонської губернії, де на згадку про покинуту вітчизну заснували села Великий та Малий Буялик [3; 245].

Інших православних підданців Порти офіційно запрошувати для переселення було заборонено, щоб не дати приводу для дипломатичного конфлікту з Туреччиною. Але наказом від 24 липня 1802 р. монарх дав дозвол торговельним суднам перевозити тих людей, які самі вирішили емігрувати, і селити їх в окремих колоніях по річках Молочна та Берда у Мелітопольському повіті Таврійської губернії. Цей законодавчий акт дав поштовх до початку масових міграцій болгар (попри всю свою удавану половинчатість та лояльність по відношенню до Туреччини). Крім того, за визнанням самих високопоставлених сановників імперії, начальству південних губерній було надано таємні інструкції: всіляко сприяти переселенню болгар, греків та сербів, і, навпаки, не протидіяти від'їзду мусульманського населення з Росії [1; 192].

Не бажаючи переселятися навмання, деякі групи болгар спочатку посилали у Росію своїх депутатів. У липні 1803 р. до військового губернатора Херсонської губернії Беклешова прибули два посланці від громади села Граматіково (Східні Родопи) для з'ясування питань, пов'язаних із переселенням. Разом із тлумачем їх відправили до Мелітополя, де вони ознайомилися з місцями свого майбутнього оселення. Ходоки вернулися додому; минув рік. Вже 3 серпня 1804 р. до Севастопольського карантину прибуло судно "Дідона" з 220-ма пасажирами (69 родин) на борту. Проте до Мелітопольського повіту їх не відправили, оскільки стало відомо, що кілька татарських поміщиків продають 2061 дес. землі у долині Кішлав. Бажаючи примножити у Тавриді кількість поселенців, обізнаних з виноградарством, Контора опікунства виділила 4000 крб. на її купівлю. Так на шляху з Карасубазара у Судак виникла болгарська колонія Кішлав [9; 103 - 104].

З 1803 р. веде свій початок й інша колонія - Старокримська, заснована поруч з містом Старий Крим. її першопоселенці походили з району міста Малко Тирново у Південно-Східній Болгарії села, Граматіково, Стоілово, Мурзово та Булгарі. Заселення її відбулося у кілька етапів впродовж 1803 - 1810 р. р. [2; 198].

У 1806 р., з оселенням невеликої кількості малоазійських болгар у колонії Балта-Чокрак Сімферопольського повіту (поблизу Бахчисарая), завершився процес складення "початкового" кола болгарських колоній у Таврійській губернії [10; 92].

У Херсонській губернії болгарами було засновано значно більше колоній. Поблизу від найперших - Великого та Малиго Буялику, утворилися села Катаржина та Кубанка [10; 90].

Виникли болгарські селища також в околицях портового Миколаєва: ще у 1803 р. туди з Адріанопольського вілайету прибуло дві групи емігрантів. Вони були оселені в селах Терновка та Інгулка Херсонського повіту (у 6 верстах від міста) [12; 217]. Щоправда, Інгулка проіснувала лише до 1822 р., після чого її мешканці переселилися у сусідню Терновку [8; 77].

Дещо осторонь знаходилася колонія Паркани Тираспольського повіту, розташована напроти фортеці Бендери. Це пояснюється тим, що оселені у ній болгар, на відміну від інших переселенських груп, прибули не морським, а сухопутним шляхом, і були розміщені у найближчих прикордонних місцевостях [10; 10].

Таким чином, впродовж перших років XIX століття у різних районах Південної України виникло 10 болгарських колоній. Більшість з них було відірвано одна від одної. Лише болгарські села, розташовані у безпосередній близькості до Одеси, - Кубанка, Великий та Малий Буя-лик утворили єдиний масив. Це викликало, по перших порах, деякі відмінності у підпорядкованості та управлінні колоніями.

Згідно з наказом від 17 жовтня 1803 р. колонії, які виникли під Одесою, знаходилися у компетенції Одеського градоначальника де Рішельє; всі інші підлягали Конторі. Проте подібні розбіжності не зберігалися довго. Вже у лютому 1804 р. Рішельє

очолив Контору опіки, і всі колонії було зведено під єдине начало [6; 10-11].

Організаційними одиницями, яким підпорядковувалися колоністи, стали "прикази". У всіх болгарських колоніях їх було утворено 11-1 окружний та 10 сільських. Наявність окружного приказу пояснюється тим, що колонії Великий і Малий Буялик, та Кубанку було зведено у єдиний Велико - Буяликський колоністський болгарський округ. Зробити подібне з іншими колоніями, через їх віддаленість одна від одної, не уявлялося можливим [10 ; 134]. Однак, навіть об'єднані у приказ, кожна з колоній округу мала свій, сільський приказ.

Він складався з старшини, двох засідателів та одного канцеляриста. Кандидатура старшини затверджувалася Конторою [10; 135]. У разі наявності колоністського округу, вводилася посада окружного старшини. Всі із згадуваних посад були виборними та переобиралися кожні два роки [6; 12]. Колоністи кожної з колоній утворювали громаду, яка організовувала збори. Кожне господарство делегувало на них одного представника.

З'єднуючою ланкою між колоніями та Конторою стали смотритель Вони підпорядковувалися Конторі, але жили у колоніях. Відомо, що існували смотрители окружні - для 3-х болгарських колоній Велико-Буяликського округу, та колоніальні - у кожній з інших колоній. Наприклад, був смотритель у віддалених Парканах [6; 13]. У кримських колоніях, окрім болгар, він спостерігав і за німецькими колоністами та постійно перебував у колонії Нейзац Сімферопольського повіту [2; 217].

Колонія була спроможна самостійно вирішувати широке коло питань свого внутрішнього життя: від побудови церковних споруд, мостів та млинів, до організації запасних хлібних магазинів та відкриття учбових закладів.

Таким чином, у колоніях було утворено систему самоуправління. Досвід який було здобуто протягом 1801 - 1810 р. р., при організації перших болгарських колоній було з успіхом використано починаючи з 1818 р., коли внаслідок широкомасштабного переселення болгар під час війни 1806 - 1812 р. р. у Південній Бессарабії виникло 83 нові колонії. У даному випадку, саме на болгарських поселенцях Херсонської та Таврійської губерній було апробовано методи організації колоній.

Джерела та література:

1. Записки Д. Б. Мертваго. 1760 - 1824 // Издание русского архива. - М., 1867.
2. Краткое историко-статистическое обозрение Таврической губернии (С. 144 - 246) // Памятная книга Таврической губернии, изданная Таврическим губернским статистическим комитетом, составлена под редакцией секретаря статистического комитета К. В. Ханацкого. - Вып. 1. - Симферополь, 1867.
3. Летопись с. Большой Буялык (С. 245-249) // Вісник Одеської комісії краєзнавства (ВОКК). - 1925. - Ч. II, III.
4. Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ). - Т. XVI. -СПб., 1830.
5. ПСЗРИ. - Т. XXVI. - СПб., 1830.
6. Попечительный комитет об иностранных поселенцах Южного края России. 1799 - 1876. Аннотированная опись фонда. - Т. 1. Аннотированная опись дел 1799 - 1818 г. г. - Ред. О. В. Коновалова. Одесса, 1998.
7. Фонд "Контора опекунов новороссийских иностранных поселенцев". 1781 - 1857. - Т. 1. Аннотированная опись дел 1781 - 1818 г. г. -Днепропетровск - Киев, 1997.
8. Кабузан В.М. Заселение Новороссии в XVIII -I половине XIX века. -М., 1976.
9. Музыченко А.Ф. История поселения и фонетические особенности говора крымских болгар (С. 72 - 134)//Известия отделения русского языка и словесности Императорской Академии Наук. - СПб., 1907. - Т. XII. - Кн. 2.
10. Скальковский А.А. Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае. - Одесса, 1848.
11. Скальковский А.А. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края,

1750 - 1823. - Ч. II. С 1796го по 1823Й год. - Одесса, 1838.

12.Цветко С.І. Весільні звичаї і пісні у болгар на Херсонщині. (Село Тернівка на Миколаївщині) (С. 217 - 238) // ВОКК. - 1925. - Ч. II, III.